

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Зозулі Євгена Вікторовича на дисертацію Богів Ярини Святославівни «Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Вивчення і критичний аналіз тексту дисертаційного дослідження та наукових праць Я. Богів, опублікованих за темою дисертації, дають підстави зробити наступні висновки.

Актуальність теми дослідження.

Перспективи подальшого еволюційного розвитку України потребують формування принципово нових конституційних засад подальшої розбудови демократичної, соціальної, правової держави та гармонійно розвиненого громадянського суспільства. В контексті подальшого впровадження конституційної реформи в Україні, однією з висхідних ідей є розвиток народовладдя та удосконалення форм безпосередньої демократії, зміст якої передбачає запровадження інститутів народної законодавчої ініціативи і народного вето, широке застосуванням референдної демократії, особливо для вирішення питань місцевого значення.

Водночас в Україні є низка проблем пов'язаних з реалізацією принципу народного суверенітету, визначення ролі органів народного представництва в системі публічного управління, пошуком напрямів удосконалення формування органів народного представництва, виробленням дієвого механізму взаємодії між громадянським суспільством та органами публічної влади.

До цього необхідно додати, що чинне законодавство залишає громадян України у статусі пасивних учасників, спостерігачів політичного процесу, а народний суверенітет – політичною декларацією. У свою чергу відсутність необхідного для реалізації народом потенціалу демократичних інститутів, їх недосконалість породжують антагонізм між владою і суспільством, призводять

до звуження спроможності застосування прямого народовладдя у формуванні і реалізації державою її внутрішньої і зовнішньої політики. Ситуація, що склалася, вимагає системного наукового аналізу форм досягнення і реалізації суверенного права народу на владу та формування пропозицій щодо вдосконалення Конституції України і конституційного законодавства у цій сфері.

Відтак, дослідження теоретико-методологічних проблем народного суверенітету, особливо через аналіз його співвідношення з державним суверенітетом, правами людини, громадянською правосвідомістю є важливим і актуальним науковим завданням для теоретичної та практичної юриспруденції.

Важливим показником актуальності обраного дисертаційного дослідження є його зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження Богів Я.С. виконане відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. (ст. 3) (с. 27 дисертації).

Вищезазначене дає нам підстави стверджувати, що дисертанткою обрано досить актуальну та значущу тему, яка є своєчасною та відповідає вимогам сьогодення, адже наукові дослідження, з подальшим втіленням їх у практику забезпечення суверенітету народу, мають істотне значення у теоретичному розв'язанні цієї складної проблеми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації Я. Богів визначається тим, що вони підтверджені певними науковими доказами, емпіричними фактами і є в цілому переконливими.

Авторка поставила собі за мету здійснення комплексного сучасного аналізу народного суверенітету як ідеї, доктрини та принципу конституційного ладу, а також механізму його здійснення як через форми безпосередньої

демократії, так через функціонування органів публічної влади в контексті української та зарубіжної державно-правової практики (с. 27-28 дисертації).

Мета дисертаційної роботи повною мірою відповідає визначенню завдань, які конкретизовані у дисертаційній роботі (с. 28 дисертації).

Авторка також добре обґрунтувала вибір об'єкта та предмета дослідження (с. 29 дисертації.).

Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти структурно-логічно пов'язаних між собою розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Ціннішим, на нашу думку є те, що у дисертаційному дослідженні Я. Богів поєднуються як історико-теоретичні, так і практичні аспекти дослідження принципу народного суверенітету. Підтвердженням цього є те, що у роботі подано аналіз трьох аспектів або трьох способів рефлексії категорії «народний суверенітет»: історико-правовий (розділ I, с. 39-109 дисертації), теоретико-правовий (розділи II, III, с. 110-270 дисертації) та нормативно-правовий (розділи IV, V с. 271-392 дисертації). При цьому в межах кожного з розділів автор прагнув до синтетичного способу викладу матеріалу, у якому поєднуються і теоретичні, і практичні аспекти досліджуваного питання.

Зміст дисертаційної роботи, аргументованість і достовірність висновків, до яких прийшла авторка та запропоновані нею рекомендації свідчать про досягнення дисертанткою визначеної мети.

Привертає увагу різнобічна апробація результатів наукового дослідження: вони багаторазово доповідалися на авторитетних всеукраїнських, міжнародних та зарубіжних наукових та науково-практичних конференціях.

Обґрунтованість отриманих Я. Богів результатів підтверджується широкою джерельною базою дослідження Авторкою використана значна кількість теоретичних робіт при виконанні дисертаційного дослідження (652 позиції). Дані види робіт мають безпосереднє відношення до аналізованої проблематики та становлять собою сукупність не лише вітчизняних, а й зарубіжних науковців-теоретиків, праці з теорії права, інших наукових дисциплін. Літературні джерела використовуються критично, ведеться аргументована полеміка з науковцями та практиками, здійснюється аналіз та

пропонуються відповідні логічні висновки. Особливо слід зазначити наявність великого масиву літератури англійською мовою, що дозволило авторці вийти за межі усталених вітчизняних доктрин та підходів, розкрити нові доктринальні й теоретико-правові грані проблеми. Слід відзначити значну емпіричну базу дослідження: акти Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та ін.

Таким чином, можна зробити висновок, що до наукового обігу залучено дуже багато цікавого, повчального, а головне – актуального для сучасних процесів, що відбуваються в правовій реальності України матеріалу.

Методологічна основа дисертаційного дослідження Я. Богів, зумовлена його предметом, являє собою систему пізнавальних засобів і видається адекватною поставленим у роботі меті та конкретизуючим її завданням. Виправданим є використання авторкою плюралізму методологічного інструментарію при виборі методологічних підходів та методів, оскільки саме вони становлять фундамент науково-пізнавального процесу, забезпечують єдність та цілеспрямованість дослідницької діяльності.

В цій системі центральне місце посіли філософсько-світоглядні принципи і підходи, застосування яких дало змогу обрати загальний підхід до вивчення природи суверенітету, визначення його сутності, ролі для функціонування та розвитку держави й суспільства та оцінити умови і явища, що впливають на забезпечення всіх видів суверенітету.

Важливим методологічним інструментом дисертантки виступили загальнонаукові методи (аналізу і синтезу, системний, структурно-функціональний методи, метод прогнозування), які дозволи визначити загальне родове та видові поняття суверенітету, виокремити основні ознаки народного суверенітету та форми його реалізації; визначити місце і роль принципу суверенітету в сучасних демократичних державах; розробити й обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення чинного конституційного законодавства, зокрема в частині розвитку форм безпосередньої демократії, парламентаризму, місцевого самоврядування; удосконалення правового забезпечення розвитку громадянського суспільства.

Загальнонаукові методи комплексно суміщаються із спеціально-науковими методами, зокрема: юридико-догматичним, історико-правовим, порівняльно-правовим, формально-логічним методами, застосування яких дозволило авторці визначити правову конструкцію народного суверенітету, зрозуміти історичний зв'язок у формуванні доктрини народного суверенітету, дослідити досвід зарубіжних країн, особливості реалізації різних форм народовладдя, забезпечення функціонування місцевого самоврядування, запровадження підходів до функціонування інститутів громадянського суспільства. Виправдим є також застосування методів факторного аналізу правових явищ, тлумачення юридичних норм, моделювання.

Таким чином, використання належного методологічного інструментарію у проведенні дослідження є підтвердженням обґрунтованості наукових положень, висновків та результатів, викладених у дисертації.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що дисертація є одним з перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням сутності та природи народного суверенітету, в якому вироблено і запропоновано сучасну концепцію взаємодії громадянського суспільства та публічної влади, за якої народний суверенітет може стати дієвим конституційним принципом.

Висуваючи вказану загальну ідею та розглядаючи її окремі аспекти, Я. Богів сформулювала низку особистих висновків, пропозицій та рекомендацій, які характеризуються науковою новизною і в сукупності вирішують важливу теоретичну та практичну проблему. Серед положень дисертації, що характеризуються *науковою новизною*, хотілося би насамперед акцентувати увагу на найбільш значущих.

На наш погляд, ціннішим є те, що авторкою вперше досліджено та встановлено особливості формування концепції народного суверенітету в українській правовій думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. та виокремлено їх сутнісні риси (с. 93 дисертації).

Значущим науковим доробком є твердження авторки про доцільність переосмислення базових засад політико-правової сутності народного

суверенітету та визначені нею форми його прояву в умовах становлення демократичної правової держави (с. 31 дисертації).

Переконливою та обгрунтованою є позиція авторки стосовно реалізації народного суверенітету через механізми учасницької демократії як нової сучасної форми участі громадян в ухваленні важливих суспільних рішень і на загальнонаціональному, і на регіональному рівні: застосування інструментів учасницької демократії удосконалює концепцію народного суверенітету, оскільки дозволяє розглядати конкретного індивіда як суб'єкта права, а також ефективно поєднувати ідеї безпосередньої та представницької демократії (с. 33 дисертації).

Серед іншого вважаємо, що науковою новизною вирізняється обгрунтування і формулювання авторського визначення суверенітету як сформованої в процесі суспільного життя природної властивості народу володіти верховною, незалежною, установчою владою, яка виражає загальну волю всіх активних членів політичної спільноти і реалізується у правах громадян створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, формувати органи державної влади та здійснювати контроль над ними, у межах конституційного та легітимного правопорядку (с. 192 дисертації).

Заслужують на увагу також удосконалені авторкою положення щодо механізму реалізації конституційного принципу народного суверенітету та його форм – партисипативна демократія, парламентаризм, місцеве самоврядування. Під час розгляду особливостей реалізації принципу народного суверенітету в сучасних демократичних державах звернуто увагу на його вирішальне значення для забезпечення легітимності державної влади в умовах демократичної трансформації. Встановлено, що за таких умов реалізація принципу народного суверенітету ускладнюється через спроби привласнення волі народу як владою, так і опозицією.

В контексті реформ, що відбуваються сьогодні в Україні актуальним є висновок авторки про що в сучасних умовах державотворення безумовно обгрунтованим є розгляд місцевого самоврядування саме як легітимного виду публічної влади, однією з основ конституційного ладу, форми народовладдя та

конституційного засобу обмеження державної влади (с. 319 дисертації).

Значний науковий інтерес становить зроблений авторкою висновок про те, що у сучасних умовах державотворення потрібно чітко та всебічно врегулювати статус територіальної громади як первинного суб'єкта контролю у сфері місцевого самоврядування, основного носія його функцій та повноважень, визначити особливості його правосуб'єктності (с. 293 дисертації).

Елементи наукової новизни становлять визначені авторкою правові форми організації взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України, особливо важливою з яких є здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики (с. 360-361 дисертації).

Найважливіші результати дослідження викладені у висновках дисертації, що відповідають поставленим завданням і мають, безумовно, важливе значення для науки загальної теорії держави і права, юридичної практики України.

Практична значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені висновки і рекомендації мають науково-теоретичний і практичний інтерес і можуть бути використані у науково-дослідній і правотворчій сфері, правозастосовній діяльності, навчальному процесі. Про їх використання у певних сферах діяльності і навчальному процесі свідчать наявні у дисертаційній роботі довідки.

Позитивною рисою представленого дисертаційного дослідження є те, що за його результатами авторкою запропоновано низку законодавчих зміни до законів про статус народного депутата, про регламент Верховної Ради України, про політичні партії, про місцеве самоврядування, Виборчого кодексу. Зазначене, на нашу думку, певною мірою підкреслює практичну значущість дисертації Я. Богів.

Повнота викладу наукових положень дисертації в опублікованих працях. Матеріали дослідження всебічно викладені у монографії та наукових публікаціях, з яких: 22 статті, з яких: 22 – у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, з них 7 – у журналах, які індексуються у міжнародних наукометричних базах даних, у 15 тезах виступів на науково-практичних заходах, а також 2 публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертації. Висновки здобувачки щодо значущості її праці для науки і практики видаються в цілому правомірними.

Вирішення наукової проблеми. Дисертація Я. С. Богів містить вагомі результати, які в сукупності дають вирішення наукової проблеми, а також забезпечують розв'язання цілого ряду практичних питань, що виникають у процесі реалізації принципу народного суверенітету.

Авторкою удосконалено теоретичну концепцію народного суверенітету як сформованої у процесі суспільного життя природної властивості народу володіти верховною, незалежною, установчою владою, яка виражає загальну волю всіх активних членів політичної спільноти і реалізується у правах громадян створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, формувати органи державної влади та здійснювати контроль над ними, у межах конституційного та легітимного правопорядку.

Дисертаційна робота Богів Ярини Святославівни на тему «Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект» є завершеною науковою працею, комплексним монографічним дослідженням сутності та природи народного суверенітету як базової засади побудови відносин між суспільством та державою, механізму реалізації конституційного принципу народного суверенітету та його форм.

Оформлення дисертації, оцінка мови і стилю дисертаційної роботи. Дисертація оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації». Дослідження написане українською літературною мовою, в науковому стилі.

Водночас робота, як будь-яке наукове дослідження, має певні недоліки та дискусійні моменти, стосовно яких можуть бути висловлені певні зауваження та побажання.

1. Серед висновків авторки міститься теза про те, що «Реалізація народного суверенітету можлива лише за умови належного правового регулювання цього процесу з боку держави, а народний суверенітет своєю чергою є основою державного будівництва та легітимності влади. Це пояснюється, власне, природою державного суверенітету, який є необхідною ознакою держави, і такими його аспектами, як незалежність, верховенство, єдність і публічність державної влади» (С. 181 дисертації). Разом з тим, автором відстоюється положення про те, що опір нелегітимній владі є невід'ємним правом людини, яке треба розглядати як останній можливий засіб захистити основоположні цінності і права. Наведені ідеї автора з нашої точки зору, в окремих випадках можуть суперечити одна одній, адже право на опір нелегітимній владі як форма реалізації народного суверенітету не завжди отримує свого нормативного регулювання.

2. У роботі розглянуто концепцію місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету, що функціонує з метою забезпечення та гарантування прав й інтересів носія такого суверенітету. При цьому, автор формулює висновок про те, що «децентралізація влади дає можливість забезпечити не тільки реформування місцевого самоврядування як виду публічної влади та однієї з основ конституційного ладу, а й становлення місцевого самоврядування як провідного інституту громадянського суспільства» (С. 21 дисертації). На нашу думку, під час публічного захисту автору варто більш чітко сформулювати позицію з приводу того, яким чином децентралізація влади може сприяти більш ефективній реалізації принципу народного суверенітету.

3. Цікавою пропозицією авторки є ідея стосовно запровадження народної законодавчої ініціативи, яка дає можливість кожному громадянину реалізувати творчий і законодавчий потенціал. Чітке окреслення правових рамок цієї форми народовладдя запропоновано здійснити безпосереднього в

Конституції України та Законі України «Про народну законодавчу ініціативу». На нашу думку, така ідея видається дещо суперечливою, адже механізм народної законодавчої ініціативи містить окремі елементи референдуму як форми народовладдя.

4. За результатами дослідження представницької демократії як засобу реалізації народного суверенітету у підрозділі 3.3. роботи (с. 233-255 дисертації) авторкою критикується партійний імперативний мандат, та зазначається про те, що такий мандат не є характерним для демократичних країн. Разом з тим, наявна система формування Верховної Ради України зумовлює партійний характер представництва та відображає важливу політичну роль партій в умовах демократичного державного режиму, зокрема у здійсненні народного представництва.

5. Не викликає заперечень позиція авторки про те, що «інститути громадянського суспільства виступають посередниками між державною владою і суспільством (зокрема й конкретним індивідом) та забезпечують можливість останніх брати участь у процесі ухвалення владних рішень. У контексті вказаного специфіка сучасного політичного процесу в Україні, одним з проявів якого є характер взаємодії між владою та громадянами, актуалізує проблему політико-правового й інституційного забезпечення політичної участі громадян у міжвиборчий період» (С. 396 дисертації). Разом з тим, у роботі варто було б визначити конкретні ідеї стосовно нових форм забезпечення такої участі громадян.

6. У висновках дисертаційного дослідження авторка пропонує внести низку змін до Конституції України. Зокрема, обґрунтовуючи необхідність чіткого окреслення правових рамок народної законодавчої ініціативи як форми безпосереднього народовладдя, викласти в новій редакції статтю 69 Конституції, а також доповнити цю статтю новою частиною.

Крім того, на її думку реалізація громадянського опору як форми безпосередньої демократії, має одержати формально-юридичне вираження у статті 5 Конституції України, яку потрібно доповнити ще однією частиною відповідного змісту.

На нашу думку, зважаючи на те, що Конституція України займає особливе місце в національній правовій системі, є правовим стандартом правової демократичної держави і може бути змінена лише в особливому, закріпленому нею порядку, до внесення змін, доповнень конституційних положень слід підходити особливо виважено. Під час наукової дискусії хотілось би почути думку дисертантки з приводу того, чи не можливо реалізувати зазначені пропозиції на рівні нормативно-правових актів нижчої юридичної сили (конституційних законів, спеціального законодавства та ін.)?

7. Протягом поточного року в українському суспільстві, в наукових колах, тривають активні дискусії щодо законопроекту «Про народовладдя через всеукраїнський референдум», який вже розглядається в парламенті. В роботі зазначений законопроект залишився поза увагою дисертантки. На нашу думку, аналіз зазначеного законопроекту, суттєво доповнив би актуальність та змістовну частину дисертації.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Висловлені зауваження не перешкоджають позитивному ставленню до виконаної Я. С. Богів дослідницької роботи, а здійснений дисертанткою творчий пошук заслуговує на повагу і безумовну підтримку. Дисертація носить завершений характер, встановлена мета дослідження розкрита, основні положення дисертаційної роботи отримали необхідне наукове обґрунтування.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам МОН України. Наведене дає підстави стверджувати, що дисертація Я. Богів «Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект» є самостійним і завершеним науковим дослідженням, яке містить наукові положення та науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують важливу наукову проблему і мають істотне значення для юридичної науки.

Аналіз наукових публікацій автора свідчить про те, що основні результати роботи отримані Я. Богів самостійно. Зміст виконаного дослідження відповідає паспорту спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що дисертація Я. Богів «Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., та наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03 лютого 2017 року, за № 155/30023, а її авторка – Богів Ярина Святославівна, на підставі прилюдного захисту, заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

**Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України**

Є. В. Зозуля

**Підпис професора кафедри ЗПД
ДЮІ МВС України Зозулі Є.В. засвідчую:
начальник відділу режимно-секретного забезпечення
забезпечення**

В.В. Котова